

Historia Czechenii. Od podbojów mongolskich (1221 r.) po obecność armii rosyjskiej (1918 r.)

Niniejszy artykuł jest częścią mojej dysertacji doktorskiej, która jest poświęcona Czechenom, a dokładnie uchodźcom czecheńskim w Polsce. W mojej ocenie artykuł ten porusza ważną kwestię historyczną wspomnianego wcześniej narodu czecheńskiego, a dlaczego? Ponieważ, generalnie rzecz ujmując, wszyscy Czecheni, jak i pozostałe narodowości zamieszkujące dzisiejszą Rosję na trwałe wpisali się do historii Rosji. Jednakże, aby móc uwypuklić odmiennosc narodu czecheńskiego od pozostałych narodów oraz od etnicznych Rosjan, należy w opinii autora poznać cały proces budowania przez nich ducha narodowego, a zatem nawiązać do historii. I to nie tylko tej najnowszej po rozpadzie ZSRR, lecz także tej pierwotnej. „Ten, kto chciałby przekazać innym spuściznę narodową, sam musi mieć pojęcie o tym, co stanowi historię jego kultury”¹. Jak widzimy, historia stanowi bardzo ważną kwestię, albowiem to właśnie ona daje narodom poczucie identyfikacji. Tak też jest z wojowniczym narodem czecheńskim, dla którego chlubna ich zdaniem historia stanowi jedno z najważniejszych miejsc w przekazie z dziada pradziada, z pokolenia na pokolenie. Jak mówią sami Czecheni, a liczni polscy badacze to potwierdzają, Czecheńcy są jednym z najstarszych narodów muzułmańskich zamieszkujących Kaukaz Północny². Ich pochodzenie etniczne i językowe wskazuje na związek z Etruskami, Hetycją (Hetyci), Baskami i innymi ludami niekaukaskimi³. Swoją genealogię Czecheni wiążą ze słowem Nohczi, co tłumaczą z kolei jako „człowiek Noego”, natomiast Czechenia w języku czecheńskim to *Nohcziczjo*. Dowodzi to, że Czeche-

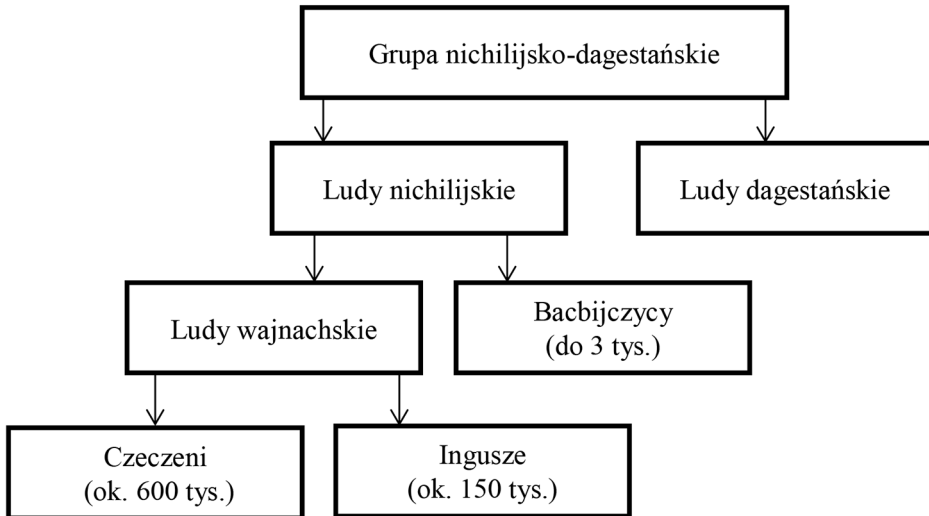
¹ K. Gmaj, *Wprowadzenie w zagadnienia migracji i integracji*, [w:] *Od migracji do integracji. Vademecum*, red. A. Chmielecka, Warszawa 2012, s. 22.

² Z. Szmyd, *Republika Czecheńska w walce o niepodległość*, „Studia i Materiały CBW UW” 2000, nr 82, s. 3.

³ Ibidem.

ni koncentrują splot swojej historii wokół Proroka Noego, co stanowi już naprawdę wielowiekową historię. Świadomość narodowa Czeczenów wykształciła się bardzo późno, bo dopiero w momencie zdobycia przez republikę autonomii. Wcześniej, zdecydowanie większą wymowę stanowiła dla nich identyfikacja rodowo-plemienna, terytorialna czy też religijna. Tworząc wielopokoleniową wspólnotę rodową, tej, inaczej klan, od niepamiętnych czasów zamieszkiwali wysoko w górach i nigdy nie sięgali po ziemie sąsiadów. Ekspozycja tożsamości opartej na więzach krwi jest niezwykle ważnym zagadnieniem, albowiem nadal odgrywa ogromną rolę w społeczności czeczeńskiej. Czeczeni swój kraj nazywali Iczkerią bądź *Nochczij-czo*; zaś dzisiejszą nazwę nadali mu Rosjanie. Historyczny Kaukaz Północny, w którego skład wchodzi między innymi Czeczenia to najbardziej zróżnicowany etnicznie region byłego ZSRR. Zamieszkuje go kilkadziesiąt narodów i grup etnicznych. Biorąc pod uwagę kryterium liczebności, sporządzono schemat:

Tabela 1. Podział i liczebność ludów kaukaskich (dane szacunkowe z lat 70.)

Źródło: Z. Jasiewicz, A. Furier, *Europa Wschodnia oraz Azja Północna i Zachodnia*, [w:] *Wielka encyklopedia geografii świata. Świat grup etnicznych*, t. 18, red. A. Posern-Zieliński, Poznań 2000, s. 72.

Wnikliwa analiza obszarów życia swoich rodaków pozwoliła czeczeńskiemu propagatorowi kultury czeczeńskiej i czeczeńskości w Polsce, Issa Adgerowi-Adajewowi, na udowodnienie pochodzenia współcześnie nazywanej grupy narodowościowej, do której zalicza się Czeczenów i Inguszy. Otóż jego zdaniem Czeczeni wraz z Kistami⁴, Bacojami⁵ i Inguszami tworzą naród, który nazywa siebie Wajnachami („Nasz Naród”) lub krócej – Nachami („Naród”)⁶. W pojęciu tego samego autora, obie te nazwy funkcjonują w nauce, jako określenie odrębnego etosu i zarazem rodziny językowej⁷. Dalej I. Adger-Adajew formułuje definicję objaśniającą pochodzenie zwrotu „Czeczen”, który na dobre zagościł w mowie potocznej na przełomie XVIII i XIX wieku. Wywodzi się on prawdopodobnie z praktyki nazywania Czeczenów przez sąsiednie narody mianem „*Sasan*”, „*Szeszen*”, „*Cacan*”⁸. Tak nazywała się jedna ze starożytnych wspólnot nachskich, żyjąca daleko na południe od dzisiejszej Czeczenii⁹. Patrząc zaś z perspektywy źródeł arabskich z Gruzji dostrzegamy, że określenie „Czeczeni” pojawiło się w ich dialekcie już w XVIII wieku, a przejęte zostało z języka irańskiego „Nochci”. Zupełnie odmienną wersję podają źródła rosyjskie, według których określeń „Czeczen” i „Czeczienia” zaczęto uży-

⁴ Jak zauważa Vincenc Kopeček, muzułmańskim misjonarzom udało się przekonać do konwersji wielu Kistów z powrotem na islam na początku XX wieku, a proces konwersji z powrotem na islam trwał aż do 1970 roku. Rejon Pankisi cechowała wieloetniczność, tolerancja i multireligijność. Występowały w tym czasie rodziny mieszane, składające się z muzułmanów i chrześcijan, muzułmanie czcili chrześcijańskich świętych i na odwrót. Większość Kistów to sunnici, jednak wciąż istnieją małe osady chrześcijańskich Kistów w Pankisi, Tusheti i Kakheti. Górale zarówno z północnego Kaukazu i Gruzji, zawsze uczestniczyli razem w uroczystościach religijnych. Choć dzisiaj wielu Kistów modli się w meczecie w miejscowości Duisi, ale także w miejscach historycznych dla siebie, w zrujnowanych świątyniach chrześcijańskich, w kościele św. Jerzego w miejscowości Joqolo oraz uczestniczy w uroczystościach religijnych w klasztorze Alaverdoba Alaverdi w Kacheti. Ci Kistowie, którzy są chrześcijanami, mają tendencję do określania się jako Gruzini. Szerzej zob. V. Kopeček, *Welcome to My Neighbour's Funeral: Pankisi Kists and International Tourism*, [w:] *In The Scale of Globalization. Think Globally, Act Locally, Change Individually in the 21st Century*, Ostrava 2011, http://conference.osu.eu/globalization/publ2011/157-165_Kopecek.pdf [dostęp: 12.09.2014].

⁵ Chrześcijańscy Bacbijcy (zwani też Tuszami lub Cowa-Tuszami, w Gruzji po czeczeńsku *Bacof*). Za: B. Strumiński, *Czeczienia-Iczkeria i Czeczeńcy okiem językoznawcy: esej naukowo-polityczny*, Warszawa 2005, s. 28.

⁶ I. Adger-Adajew, *Kamienie mówią. Dzieje i kultura Czeczenów*, tłum. K. Brodacka, Warszawa 2005, s. 11.

⁷ Ibidem.

⁸ Ibidem.

⁹ Ibidem.

wać już w XVII wieku. Geneza owych słów wywodzi się prawdopodobnie od jęz. kabardyjskiego „*Shashan*” (nacisk na drugą sylabę). Tradycja głosi, iż było to po historycznej potyczce w 1732 roku, w którym Czeczeni pokonali rosyjski kontyngent wojskowy w czeczeńskim aule w mieście Argun. To właśnie od tego momentu Rosjanie po raz pierwszy nazwali Nachów Czeczenami, a termin ten na stałe wszedł do słowników¹⁰. Podsumowując, pomimo braku porządku terminologicznego dającego początek czeczeńskiej strukturze społecznej, z pełną odpowiedzialnością za słowa możemy dać świadectwo faktom, że jest to jeden z najstarszych narodów Kaukazu.

Cześć antropologów uważa, że Czeczeni i blisko spokrewnieni z nimi Ingusze, którzy wspólnie tworzą społeczność Wajnachów, przybyli na Kaukaz z obszarów nadwołżańskich. Przeciwnicy tej koncepcji twierdzą, iż owe dwa narody są bezpośrednimi potomkami ludów osiadłych na tym obszarze przed około 5 tys. lat temu i mimo najazdów Skifów, Scytów, Sarmatów, Alan, Złotej Ordy, Tamerlana, Imperium Osmańskiego i Persji – nigdy nie zatraciły swojej odrębności kulturowej¹¹. Zdaniem Bohdana Strumińskiego, pokrewieństwo Czeczeńców z Inguszami jest na tyle bliskie, że możliwe jest wzajemne rozumienie się użytkowników obydwu narodów¹². Znamiennym jest fakt, że w poł. XVIII wieku Ingusze wykazywali tak silne więzi emocjonalne z Czeczeńcami, że sami utwierdzali Rosjan w przekonaniu, że stanowią z nimi jeden naród. Z zaprezentowaną opinią zgadza się również wielu innych znawców tematu piszących o Kaukazie, w tym bodaj ikona, bo czeczeński sowietolog A. Avtorhan, który uważając ich za jeden naród, wnosi poważny wkład w rozważania na temat jedności Czeczenów z Inguszami.

Kluczowym w sprawie genetycznej jedności wśród ludności czeczeńskiej jest stanowisko B. Strumińskiego, który zauważa, iż pod względem antropologicznym Czeczeńcy zdradzają pokrewieństwo z Osetyńcami. Do takiego wniosku przyczynił się zauważalny wśród obu narodów tzw. „niekaukaski” typ blondynów, w szczególności u Czeczeńców na zachodzie¹³. Według tego samego autora, potwierdza to językoznawcze wnioski

¹⁰ A. Jaimoukha, *The Chechens. A handbook*, Londyn–Nowy Jork 2005, s. 12.

¹¹ P. Grochmalski, *Rosja i Czeczenia – stulecia nienawiści*, [w:] *Czeczenia–Rosja. Mity i rzeczywistość*, red. J. Brodowski, M. Smoleń, Kraków 2006, s. 9.

¹² B. Strumiński, op.cit., s. 28.

¹³ Ibidem, s. 29.

o wtórnie północnej genezie Czeceńców (niewykluczającej pierwotnie południowej genezy), podobnie jak Osetyńców¹⁴.

Być może jest to zbyt śmiałe przekonanie z mojej strony, ale wyrażam przeświadczenie, że kwintesencją tak bliskiego i wyraźnego pokrewieństwa pomiędzy Czeceńcami i Inguszami było utworzenie przez Stalina wspólnej republiki autonomicznej dla obydwu narodów. Od 1936 roku Czeceńców i Inguszy nazywało się łącznie *Vajnax* („My, ludzie”)¹⁵. Ich zróżnicowanie, zawarte również w nazwie, jest dziełem ostatnich dwóch stuleci. Dopiero w czasach panowania rosyjskiego do powszechnego użycia weszły oba lingwonimy, czyli czeceński i inguski, które utworzono od rosyjskich nazw dwóch osad – Czecen i Anguszt. Do tego czasu oba ludy określano łącznie jednym słowem Wajnachowie (tzn. Nasz naród)¹⁶.

Czeczenia jest autonomiczną republiką wchodzącą w skład Federacji Rosyjskiej. Leży na Kaukazie Północnym zwanym również Przedkaukaziem, w jej wschodniej części. Z uwagi na trwający spór terytorialny z Inguszetią i brak ostatecznie wytyczonej granicy, nie można jednoznacznie ustalić jej powierzchni. Przyjmuje się jednak, że jej kubatura odpowiada wielkości dwóch średnich polskich województw¹⁷. Stolicą Czeczenii jest miasto Grozny. Jak już wspomniano, ludność czeceńska zamieszkiwała Kaukaz od niepamiętnych czasów i stamtąd też wywodzą swoje korzenie. Jednak w wyniku migracji i wojen na społeczność czeceńską złożyły się również inne narody, które pojawiły się na Kaukazie znacznie później. W ich przypadku nie można zatem mówić o genetycznej jedności z Czecenami, ale nie można również powiedzieć, że nie są narodami kaukaskimi. I tak na wspólnotę narodową składają się: z północy Kaukazu: Kimerowie, Scytowie, irańscy Sarmaci, Alanowie, Hunowie, Awarowie¹⁸

---

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Z. Jasiewicz, A. Furier, op.cit., s. 76.

¹⁷ M. Kuleba, *Imperium na kolanach. Wojna w Czeczenii 1994–1996*, Warszawa 1998, s. 11.

¹⁸ Awarowie kaukascy, rdzenna ludność zachodniego Dagestanu, mieszkają także w Azerbejdżanie; ok 740 tys. (koniec XX wieku); język należy do języków kaukaskich i jest jednym z głównych języków porozumienia międzyetnicznego w Dagestanie. Od XIII wieku Awarowie kaukascy stopniowo przyjmowali islam sunnicki, wcześniej znaczne wpływy chrześcijaństwa. Do 1803 roku byli podzieleni na ligi wojskowe, kontrolowane przez zwierzchnią władzę chana, na jego dworze mieści się kaukaska baza oporu przeciw najazdowi rosyjskiemu. Szerzej zob. *Obyczaje, języki, ludy świata. Encyklopedia PWN*, red. B. Kaczorowski, Warszawa 2007, s. 65.

oraz zbrojne ramię Chazarów¹⁹; z południa; armie Asyryjczyków, Persów, rzymskich legionów. W XVII wieku na Kaukazie ulokowali się również Arabowie, którzy przynieśli tu islam i właśnie piśmiennictwo²⁰. Pomimo spornej kwestii, od którego momentu islam stał się religią dominującą wśród Czeczenów, wiele faktów wskazuje na to, że najprawdopodobniej od tego okresu, dotychczas schrystianizowani czy też oddający się pogańskim wierzeniom, przodkowie Czeczenów ulegali procesowi islamizacji.

Religia jest dla Czeczenów bardzo ważną kwestią, jeśli nawet nie wiodącą. Czeczeni są ludźmi niezwykle duchowymi i zaangażowanymi w naukę religii. W różnych miejscach i na różnych szczeblach życia sercem i duszą oddają się islamowi, którego społeczeństwo europejskie jednak nie idealizuje. Związane jest to z tzw. „fanatyzmem islamskim” w obrębie skrajnych grup islamu prezentujących własną interpretację Koranu. Generalnie jednak islam jest religią pokory, modlitwy i jałmużny, dlatego możliwość bycia muzułmaninem daje Czeczenom poczucie tożsamości i identyfikacji z islamem.

Według Michaiła Roszczina, islam na terenach Czeczenii nie pojawił się zupełnie nieoczekiwanie, lecz był wdrażany małymi krokami. Niezadowoleni z dotychczasowego życia Czeczeńcy bardzo ostrożnie przyłączyli się do nowego ruchu odrodzenia religijnego.

Początkowo islam przyjęła jedynie historyczna populacja Iczkerii z południowo-wschodniej części Czeczenii. Ten sam autor, po przeanalizowa-

---

¹⁹ Chazarzy – wraz z upadkiem Kartaginy i Tyru oraz podporządkowaniem Hiszpanii w prowincję rzymską siła polityczna Semitów zmalała. Rozproszeni Fenicjanie w Hiszpanii, Afryce i w basenie Morza Śródziemnego mówili językiem zbliżonym do hebrajskiego i nie mając praw politycznych, nawrócili się na judaizm. Kiedy podbito plemię Idhumenów, zmuszono ich, aby zostali Żydami. W południowej Rosji żyli w IX wieku Turcy, którzy byli Żydami. Judaizm jest odbudowaną ideą polityczną wielu rozproszonych ludów, głównie Semitów. Tradycja kupiecka i bankierska Żydów powstała dzięki Fenicianom i Aramejczykom i ich powiązaniom z Babilonem. Jako rezultat tych sojuszy i asymilacji prawie w każdym mieście w Imperium Rzymskim i dalej na wschód żydowskie wspólnoty handlowały i rozwijały się dzięki Biblii i przez religijne i edukacyjne organizacje. Większość żydostwa nigdy nie przyszła i nie była w Judei. Ludzie z „Turcji”, o których mówi Wells, byli Chazarami, którzy w IX wieku po Chrystusie zbudowali w południowej Rosji imperium. Do imperium Chazarów przeniknęła duża ilość Żydów z Bizancjum. Przez mieszane małżeństwa i nawrócenia ci Chazarzy zostali zidentyfikowani jako Żydzi. Wszyscy żydowscy historycy i encyklopedyści używają słowa „Chazar” jako równoważnik słowa „Żyd”. W X wieku szereg inwazji zniszczyło imperium Chazarów i duża liczba tych Chazaro-Żydów osiedliła się na terenie Polski. Inni znaleźli drogę do zachodniej Europy i Hiszpanii, gdzie wymieszali się z bękarckim konglomeratem europejskich Żydów. Za: F. Britton, *Za plecami komunizmu*, tłum. F. Szary, Wrocław 1996, s. 12–13.

²⁰ Ibidem, s. 11–12.

niu archeologicznych i pisanych źródeł historycznych, podzielił rozpowszechnianie się islamu w Czeczenii na pięć etapów:

1. VIII–IX w. – okres wojen arabsko-chazarskich;
2. XI–XII w. – przenikanie islamu wraz z pojawieniem się Połowców²¹;
3. XIII–XIV w. – przenikanie islamu na skutek podbić przez Złotą Ordeę;
4. koniec XIV w. – inwazja wojsk Timura;
5. koniec XV w. – pierwsza połowa XVI w. – przenikanie islamu ze stron Dagestanu, Iranu, Chanatu Krymskiego i Imperium Ottomańskiego²².

Jednak najbardziej zauważalna islamizacja ludności i trwałe ustanowienie islamu w Czeczenii przypada na okres od końca XVIII wieku do pierwszej połowy XIX wieku, kiedy to rozpoczęła się walka ludów kaukaskich o wyzwolenie spod ekspansji Imperium Rosyjskiego²³. Zanim na dobre zapuścił on korzenie i dogłębnie wniknął w społeczność, Czeczeni byli pod silnym wpływem chrześcijaństwa, o czym wzmiankuje Mirosław Kuleba.

„(...) zanim przyjęli islam, byli chrześcijanami. Krzyż i Chrystusa przyniosła im w zamierzonych czasach Gruzja”²⁴, zamieszkiwana przez najwyższy odsetek chrześcijan.

Również relacja P. Grochmalskiego zaświadcza o ekspansji chrześcijaństwa, jaka płynęła ze strony gruzińskich misjonarzy.

„Jednak od X do XIII wieku, Czeczeni doświadczyli intensywnej aktywności misyjną poprzez chrześcijańskich kapłanów z Gruzji. Następnie oddziaływanie to zmniejszyło się, a w rzeczywistości większość Czeczenów była tzw. animistami²⁵, aż dwa lub trzy wieki wcześniej”²⁶.

²¹ Ludność zamieszkująca wtedy stepy Kazachstanu i południową Syberię.

²² M. Roshchin, *Iz istorii islama v Chechne*, [w:] *Islam na Severnom Kavkaze*, red. I. Tekushev, K. Shevchenko, Praga 2011 s. 28.

²³ Ibidem.

²⁴ M. Kuleba, *Szamil Basajew. Rycerski etos a powinność żołnierska*, Warszawa 2007, s. 16.

²⁵ Animiści – wyznawcy animizmu. Forma i cecha wierzeń religijnych zakładająca, że wszystkie obiekty znajdujące się we wszechświecie (kosmosie) wyposażone są w ożywiająca je i kierującą nimi niewidzialną niematerialną substancją duchową (duszę lub ducha). Tą substancją obdarzone są: obiekty przyrody ożywionej (np. człowiek, wszelkie gatunki zwierząt i roślin); obiekty przyrody nieożywionej (np. konstelacje gwiazdne, planety, szczyty górskie, jeziora, rzeki); wszelkie zjawiska fizyczno-przyrodnicze (np. deszcz, piorun, błyskawica). Szerzej zob. *Kościoty, wyznania, kulty, sekty, nowe ruchy religijne*, red. Z. Drozdowicz, Z. Stachowski, Poznań 2002, s. 32.

²⁶ P. Grochmalski, *Islam in Chechnya*, [w:] *Kłęska demokracji? Obszar byłego ZSRR*, red. P. Grochmalski, Toruń 2010, s. 280.

Punktem zbornym w historii Czeczenii były najazdy mongolskie. Do pierwszego ataku doszło w 1221 roku, kiedy to armie Mongołów pod przywództwem słynnego Czyngis-chana oraz jednookiego Subedej-Bagatura unicestwiły czeczeńską ziemię. 20 tys. mongolskich jeźdźców spustoszyło ogniem i mieczem południowy Dagestan i zbliżyło się do ziem zamieszkałych przez plemiona Wajnachów. Rozpoczęła się wieloletnia wojna Mongołów z górami Kaukazu. Od początku Czeczeńcy stosowali tradycyjną taktykę, znaną ze wszystkich późniejszych wojen: wojownicy urządzali zawały na górskich ścieżkach, robili partyzanckie naloty i znikali w głąb lasów²⁷. W wyniku walk trwających od 1262 do 1267 roku praktycznie w pełni została wymordowana autochtoniczna ludność tego obszaru²⁸, co dokumentuje Piotr Grochmalski. Czeczeni i Ingusze chronią się w górach, skąd nękają oddziały „Złotej Ordy”. To właśnie w tym okresie Nochczowie zaczynają budować specjalne, obronne baszty (spełniają one również rolę swoistego systemu łączności – z każdej wieży widać następną)²⁹. Kolejne doświadczenie przychodzi pod koniec XIV wieku, kiedy to po panowanie nad Kaukazem sięga Timur Kulawy (Tamerlan). W dniu 15 kwietnia 1395 roku w dolinie rzeki Terek jego armia staje naprzeciw wojsk mongolskich. Timur odnosi błyskotliwe zwycięstwo. Opanowuje Gruzję, Dagestan. Napotyka na silny opór przy próbie podbicia ziem plemion Nochcz. Niszczy wieś, morduje ludność. Ci, którym udaje się ocaleć szukają schronienia w górach³⁰. Grabieżcze najazdy Tamerlana oraz rzezie mieszkańców były impulsem dla Czeczenów do szukania schronienia wysoko w górach. Niedostępne i niegościnnie dla najeźdźców góry stanowiły dla Czeczenów schronienie oraz w zdecydowany sposób ułatwiały odpieranie ataków.

Dzięki pomocy natury w postaci nieprzebytych lasów i kniei, najeźdźcom nie udało się dotrzeć do górskich wąwozów, a dzielnie stawiający opór Czeczeńcy pokonali wojska Czyngis-Chana i Tamerlana, które zajęły Kaukaz w czasie wielkich podbojów mongolskich. W dowód uznania Tamerlan podarował swoim dzielnym wojownikom szablę, która zachowała się aż do czasów deportacji w 1944 roku³¹.

²⁷ M. Kuleba, *Imperium na...*, op.cit., s. 12.

²⁸ P. Grochmalski, *Czeczenia. Rys prawdziwy*, Wrocław 1999, s. 29.

²⁹ Ibidem.

³⁰ Ibidem, s. 30.

³¹ M. Kuleba, M. Forecki et al., *Niezłomna Czeczenia*, Kraków 1997, s. 8.

Etap podbojów mongolskich był momentem, w którym większość czeczeńskiej populacji wysoko w górach zamieszkała na dłużej. W obawie przed wrogiem, żyli w swoich dolinach niemal kilka stuleci, wyizolowani od reszty społeczeństwa zamieszkującego Kaukaz.

Owe stulecia okazały się jednak tylko okolicznościami tymczasowymi. W wyniku najazdów mongolskich Złota Orda uległa degradacji. Nie trzeba wielkiej wnikliwości, żeby zauważyć, że proces ten ułatwił Rosji bezpośrednią styczność z narodami Północnego Kaukazu, który wszedł w orbitę jej zainteresowań. Realizując politykę „zbierania” ziem uprzednio należących do Złotej Ordy, w 1552 roku Rosjanie zdobyli Kazań, a cztery lata później przyłączyli do swego państwa Chanat Astrachański i dotarli do Morza Kaspijskiego³². Podporządkowanie chanatów kazańskiego i astrachańskiego otworzyło im drogę do dalszej ekspansji w kierunku Kaukazu³³. Jak zauważamy w wywodzie Andrzeja Andrusiewicza, książęta kaukascy wielokrotnie zwracali się do Iwana Groźnego z prośbą o obronę przed najazdami ze strony Turcji i Tatarów krymskich³⁴, uznających ten rejon za własną strefę wpływów. Podobny punkt widzenia prezentuje również Władysław Serczyk, który pisze wręcz: „Do Moskwy zaczęli przybywać posłowie z Kaukazu prosząc o pomoc przeciw Tatarom krymskim i o przywileje handlowe w Kazaniu i Astrachaniu. Sytuacja panująca w księstwach kaukaskich przypominała położenie w upadających chanatach tatarskich”³⁵. W 1567 roku, przy ujściu Sunży do Tereku, naprzeciw ziem czeczeńskich, Moskwa buduje pierwszą twierdzę, którą obsadza silnym garnizonem. Iwan Groźny próbuje też rozszerzyć swe wpływy na Kachetię (wschodnia Gruzja). Ostro reaguje na to Turcja. Chcąc uniknąć wojny, Rosja w 1571 roku wycofuje swoje wojska z twierdzy nad Sunżą, jednak na bardzo krótko. Już bowiem w 1578 r., po śmierci Sulejmana Wspaniałego i pierwszych oznakach słabości państwa osmańskiego, Moskwa, pod pretekstem spełnienia prośby kabardyjskich kniazi o udzielenie im pomocy ponownie obsadza swoim wojskiem twierdzę (trzy lata później – ulegając presji Turcji – Rosjanie znów ją opuszczają)³⁶.

³² S. Ciesielski, *Rosja–Czeczenia: powstanie Szamila*, [w:] *Studia z dziejów Europy Wschodniej*, t. 1, red. S. Ciesielski, Wrocław 2002, s. 12.

³³ Ibidem, s. 12–13.

³⁴ A. Andrusiewicz, *Iwan Groźny*, Warszawa 2006, s. 69.

³⁵ W. Serczyk, *Iwan IV Groźny*, Wrocław 1977, s. 117.

³⁶ P. Grochmański, *Czeczenia. Rys...*, op.cit.

W XVI wieku naród czeczeński zjednoczył się w państwo, którego ustrój, oparty na zasadach religijno-moralnego systemu Adatu, przetrwał do czasów wojen z Rosją w XIX wieku. Zgodnie z wymaganiami Adatu społeczeństwo uznawało zasady powszechnej wolności i równości. Władzę ustawodawczą, wykonawczą i sądową sprawowała rada starszych, tzw. *Mechk-Kchet*. Demokratyczny charakter tej organizacji społecznej był czymś zupełnie wyjątkowym w ówczesnym świecie³⁷. Zdaniem Stanisława Ciesielskiego, taka forma sprawowania władzy ogromnie utrudniała szersze porozumienie między aulami i wspólnotami, a równocześnie panująca wśród górskich ludów zasada krwawej zemsty generowała niekończące się pretensje, starcia i wzajemne wyniszczenia się³⁸. Prezentując historię narodu czeczeńskiego nie sposób nie wspomnieć o podejmowanych licznych próbach zniewolenia, które sięgają czasów, kiedy to carska Rosja rozpoczęła podbój Kaukazu. Rosjanie zdecydowanie postawili na siłowe rozwiązanie problemu, co zrodziło w Czeczenach skutek zgoła odmienny od zamierzonego. Opór ludów kaukaskich wzrastał z dnia na dzień, a wojna z zamieszkującymi Kaukaz narodami trwała 86 lat, od 1775 do 1861 roku. Była to wojna niezwykle krwawa³⁹. Analizowane dane za ten okres nasuwają wielość określeń w stosunku do Czeczenów. Przykładowo: rosyjskie źródła z XVI–XVII wieku używają w stosunku do Czeczenów i Inguszy ponad dziesięć różnych nazw (ale bodaj najczęściej posługują się słowem „*myczigisz*”. Być może przejęli je od Dagestańczyków, którzy tak nazywali swoich bezpośrednich sąsiadów z północnego zachodu)⁴⁰. W 1588 roku, na skrzyżowaniu szlaków handlowych łączących Rosję z Kaukazem, powstaje miasto Terek. Dla Moskwy staje się ono bazą dla ekspansji gospodarczej i politycznej. Rosyjscy kupcy prowadzą ożywioną wymianę towarową z Wajnachami. Bez problemów podróżują po obszarze dzisiejszej Czeczeno-Inguszetii, nie napotyając na wrogość miejscowej ludności⁴¹. Było to dość znamienne zjawisko, albowiem kraj rozwijał się gospodarczo, a przemiany jakie się dokonywały nie wzbudzały wśród górali zamieszku-

³⁷ M. Kuleba, M. Forecki et al., op.cit., s. 8.

³⁸ S. Ciesielski, *Rosja–Czeczenia: powstanie...*, op.cit., s. 13.

³⁹ M. Kuleba, M. Forecki et al., op.cit.

⁴⁰ P. Grochmalski, *Czeczenia. Rys...*, op.cit., s. 30–31.

⁴¹ Ibidem, s. 31.

jących Małą Czechenię żadnych pesymistycznych nastrojów. I o ile zostali oni zwolennikami tych pomyślnych stosunkach rosyjsko-czecheńskich, o tyle mieszkańcy Wielkiej Czechenii byli bardziej ostrożni w osądach. Mimo wewnętrznej stabilizacji wciąż rosło w nich napięcie z powodu zewnętrznych ekspansji Rosji. Czując się ofiarami coraz bardziej brutalnych podbojów rosyjskich raz po raz angażowali coraz to większe siły do odparcia ataków. Ciągłe przeciwstawianie się wojskom wywoływało frustrację znajdującą ujście w narastającym agresją nastroju. W atmosferze ogólnego podniecenia, w 1785 roku, po raz pierwszy doszło do wojny pomiędzy Rosjanami i Czechenami. W konflikt zaangażowane były także inne ludy kaukaskie zamieszkujące terytorium czecheńskie. Zbrojny opór wywołany przez Czechenów zaczął urastać do masowych rozmiarów. Co prawda aktywność Czechenów przybrała zorganizowaną formę, jednak do pełnej mobilizacji mas niezbędne było przywództwo, któremu mogli zaufać. Takim człowiekiem okazał się Szejjch Mansur (jego prawdziwe imię to Uszurma), którego nawoływania do życia zgodnego z zasadami Koranu i przeciwstawienia się ekspansjom rosyjskim natrafiły na podatny grunt. Zachęcony rozwojem wypadków zdołał objąć kontrolę nad wydarzeniami i poprowadził naród czecheński do tryumfu. Wojna, o której z całym przekonaniem można powiedzieć, że była prowadzona w imię świętej wojny, przyniosła wojskom carskiej Rosji gorzkie rozczarowanie. Jak zauważamy w wywodzie Ewy Matuszek, powstanie Mansura było bardzo istotne dla narodu czecheńskiego. Uwzględniało bowiem aż trzy aspekty. Po pierwsze, Szejjch Mansur był pierwszym czecheńskim przywódcą, który przeciwstawił się carskiej Rosji. Po drugie, walczył pod zielonym sztandarem islamu, autorka w mojej ocenie ma zapewne na myśli, iż powstańcy byli gotowi umierać za islam. Po trzecie, była to pierwsza, a zarazem niezwykle dotkliwa porażka wojsk carskiej Rosji na Kaukazie Północnym⁴². Na podkreślenie zasługuje ciekawostka, iż w chwili obecnej, powstanie kierowane przez Mansura urosło do rozmiarów wielkiego zwycięstwa i postrzegane jest, jako przełom w życiu górali. Nawołując do wiary w Boga, Mansur utwierdzał narody kaukaskie o słuszności podejmowanych walk w imię świętej wojny. Wśród zwolenników ogłoszony został krzewicielem

⁴² E. Matuszek, *Narody Północnego Kaukazu: historia – kultura – konflikty (1985–1991)*, Toruń 2007, s. 17.

islamu na Kaukazie Północnym, natomiast strona rosyjska uznała go za wicherzyciela. Zmuszony do ucieczki, opuścił walczących, co Rosja wykorzystywała natychmiast. Z powodu braku lidera gwarantującego emocjonalne wsparcie, naród kaukaski nie potrafił stanąć do konfrontacji z armią rosyjską. Okazał słabość i rychło Rosjanom udało się stłumić zorganizowane przez Mansura powstanie. W 1791 roku Rosjanom udało się w końcu pojmać Mansura, który przez społeczność kaukaską uznany został za lidera, pierwszego imama, wojownika, który jako pierwszy użył Koranu, aby zjednoczyć ludzi z gór w walce z Rosjanami. Po raz pierwszy też wytoczył wojnę w celu homogenizacji narodów kaukaskich⁴³.

Analizując dorobek historyczny w zakresie podbojów Czeczenii trzeba należy, iż mobilność narodu czeczeńskiego w obronie swojej tożsamości nie różniła się zbyt od walk prowadzonych w innych regionach świata. Na czeczeńskim terytorium postępowano bowiem w identyczny sposób jak to czynili Egipcjanie przeciwko wojskom francuskim obecnym na ich ziemiach w 1798 roku, kiedy to muezzini z minaretów wzywali ludność do walki⁴⁴. Ofensywa rosyjska od początku napotykała na zażarty opór ze strony ludów kaukaskich, który już wówczas wskazywał na decydujące elementy przyszłego ruchu powstańczego. Na wzajemne powiązanie samoobrony etnicznej z postawą religijną i objawieniem się charakteru oporu, przejawiającego się zwłaszcza w związkach „świętej wojny” i tarikatu⁴⁵, czyli walki religijnej przeciwko panowaniu niewiernych z elementami organizacyjnymi i ideologicznymi sufizmu⁴⁶. Działanie osób wystawionych na konfrontację w bardzo interesujący sposób opisuje klasyk, Lew Tołstoj w opowiadaniu *Hadzi-Murat*. Przedstawiając mechanizm i powody walk umiejętnie zilustrował sposób organizowania się ludów kaukaskich do walki z wojskami carskiej Rosji.

„Miałem z piętnaście lat, kiedy po aulach jęli chodzić miurydzi. Bili w głowy drewnianymi pałaszami i wołali: „Muzułmanie, *chazawat*”⁴⁷.

⁴³ R. Seely, *Russo-Chechen conflict 1800–2000: A deadly embrace*, Portland 2001, s. 31.

⁴⁴ *Historia nowożytna krajów Azji i Afryki od połowy XVII w. do ostatniego ćwierćwiecza XIX w.*, cz. 1, Warszawa 1980, s. 329.

⁴⁵ Określenie sposobu usposobienia danej jednostki, mającej dążenia mistyczne.

⁴⁶ J. Bańbor, J. Berny, D. Kuziel, *Konflikty na Kaukazie*, Łódź 1997, s. 93.

⁴⁷ L. Tołstoj, *Hadzi-Murat i opowiadania wybrane*, tłum. C. Jastrzębiec-Kozłowski, Warszawa 1965, s. 71.

Niezależnie od liczby ofiar, jaką dotychczas poświęcili czeczeńscy wojownicy oraz czasu trwania walk z rosyjskimi najeźdźcami, górale nigdy nie złożyli broni. Po zwycięskiej rewolcie, imperialna armia rosyjska, po raz kolejny wdała się w zacięty spór z ludami kaukaskimi, rozpoczynając tym samym pierwszą z ówczesnych wojen. Analiza faktów doprowadziła Matthewa Evangelistę do sformułowania koncepcji, która nie oparła się próbie czasu. Mianowicie, z jego punktu widzenia, pierwsza poważna próba opanowania Czeczenii, ze strony Rosji nastąpiła w wyniku aneksji Gruzji w 1801 roku i po wybuchu wojny z Turcją w 1807 roku⁴⁸. Rosyjskie władze uzasadniały ekspansję argumentami zaawansowanej strategii, zwłaszcza koniecznością zabezpieczenia trasy Władykaukaz–Tbilisi, stolicy Gruzji, przez wąwóz Darialski. Wysiłek kolonizacji ludów górskich z tego regionu do Imperium Rosyjskiego był podjęty przez generała Aleksieja Jermołowa⁴⁹. W pojęciu Roberta Seely, podbój Kaukazu oznaczał istotną zmianę sytuacji militarnej Rosji⁵⁰. Konflikty, które już nie należały do rzadkości, stawały się coraz bardziej brutalne, ale też i z coraz większym trudem tłumione. Koszty tych wydarzeń były zaś ogromne i stawały się dla Czeczenów coraz większym ciężarem. Z dnia na dzień doświadczali położenia godnego pożałowania. Zaspakajając żądania Rosji nie byli już w stanie podjąć działań, które rokowałyby wyjście z patosu. I tak w latach 1801–1815, zostało podbitych więcej grup etnicznych, różniących się między sobą religiami oraz językami, aniżeli w poprzednich dwóch stuleciach⁵¹.

Sukcesy, ale także i porażki Rosji, nie odcisnęły się w żaden sposób na sytuacji wewnętrznej kraju, wręcz przeciwnie. Władze coraz wyraźniej zaostriżyły represje wobec górali. W równoległym w czasie, kiedy Rosja na południu prowadziła wojny z Persją i Turcją, na północy Kaukazu łańcuch umocnień rosyjskich przesunął się coraz bardziej w głąb gór, obejmując ziemie osetyjskie, kabardyjskie i dagestańskie. Carat stosował tu politykę kolonizatorską. Wypierano miejscowych górali z najlepszych ziem, a na ich miejsce sprowadzano Kozaków. Osiedlenie Kozaków na linii Tereku wywoływało ciągłe konflikty i starcia z plemionami północnokaukaskimi.

⁴⁸ M. Evangelista, *The Chechen Wars. Will Russia Go the Way of the Soviet Union?*, Waszyngton 2002, s. 13.

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ R. Seely, op.cit., s. 24.

⁵¹ Ibidem.

Pierwszym administratorem regionu Tereka na przestrzeni lat 1856/1861 został adiutant Jewdokimow. Za czasów jego panowania, sytuacja polityczna w regionie gwałtownie się pogorszyła, co w pewnym stopniu było wynikiem jego konserwatywnych – reakcyjnych poglądów na kaukaskich górali. Ustępstwa następowały tylko poprzez stosowanie surowych środków represji i ekspedycji wojskowej⁵². W celu nadania ziemi Kozakom⁵³, hrabia Jewdokimow, jako dowódca regionu Terek, zaproponował plan, zgodnie z którym część Czeczenów z miasta Karabułak miała przenieść się do księstwa Małej Kabardy, której mieszkańcy w tym czasie wyrazili pragnienie, aby masowo wejść w skład Turcji. Zgodnie z tym planem, w 1860 roku u podnóża Małej Czeczenii powstały kozackie wsie tworząc Drugi Pułk Władykaukazu. Wynikiem wprowadzenia powyższego systemu było powstanie zbrojne w naibstwach⁵⁴ Iczkerii i w Argunii. Oczywiście, przedstawiciele władz carskich rozumiały, że Czeczeni są bardzo wrażliwi na niesprawiedliwość i na podstawie ich aktywności może eksplodować bunt w regionie, w każdym momencie⁵⁵. Z tych też powodów, przyłączonych do Rosji ziem strzegły twierdze i silne oddziały wojska. Największą twierdzą na ziemi czeczeńskiej wzniesiono w 1818 roku w Groznm⁵⁶. Podsumowując, tak naprawdę okres od X do połowy XVIII wieku to czas nieustannych walk pomiędzy Imperium Rosyjskim, a małą Czeczenią, która za wszelką cenę broniła swojej ziemi, zamieszkałej z pokolenia na pokolenie oraz swoich praw i swojej tożsamości narodowej przed ekspansją rosyjską, która w ich opinii była zagrożeniem dla kultury i narodu czeczeńskiego, a tym samym obawiali się, że wraz z upływem lat ich tożsamość narodowa zaniknie i będzie zastąpiona rosyjskimi tradycjami, językiem oraz kulturą.

⁵² Ibidem, s. 315.

⁵³ Termin „kozak” jest pochodzenia tureckiego, znany Tatarom kazachskim jako zamieszkującym Pomorze Azowsko-Czarnomorskie od Wołgi, Donu aż do Dniepru. Znany jest również w różnych dialektach tureckich, ale nie w tym rycersko-awanturycznym pojęciu, które spopularyzowało się w drugiej połowie XVI wieku w Rzeczypospolitej. W narchezach tureckich *kozak* oznacza człowieka wolnego, awanturnika, włóczęgę, a niekiedy wprost rozbójnika. Za: F. Rawita-Gawroński, *Kozaczyzna ukraińska w Rzeczypospolitej Polskiej do końca XVIII-go wieku. Zarys polityczno-historyczny*, Warszawa 1922, s. 20, <https://archive.org/details/kozaczyznaukrainOOrawi> [dostęp: 20.08.2014].

⁵⁴ Gubernatorstwo w średniowiecznych państwach muzułmańskich.

⁵⁵ Z. Ibragimova, *Chechentskiy Narod v Rossijskoy Imperii: adaptatsionnyi period*, Moskwa 2006.

⁵⁶ G. Miłosz, A. Miłosz, *Kaukaz*, Warszawa 1979, s. 54.

Abstract

The article presents the prehistory of the Chechen people. The author tried to present the most important aspects of Chechnya in order to thoroughly understand the origin and cause of the conflict between Russia and Chechnya, which took place in the eighteenth century and early nineteenth century, and already in the twentieth century.

Keywords: Russia, Chechnya, War Caucasian, Imam Shamil, the Stalinist deportations

Абстракт

Статья представляет пред-Историю чеченского народа. Автор попытался представить наиболее важные аспекты Чечни для того, чтобы полностью понять происхождение и причину конфликта между Россией и Чечней, который состоялся в восемнадцатом веке и в начале девятнадцатого века, а также в XX веке.

Ключевые слова: Россия, Чечня, война Кавказский, Имам Шамиль, сталинские депортации

Kamil Pietrasik

Wyższa Szkoła Studiów Międzynarodowych

ul. Gałczyńskiego 2a m.31, 93-259 Łódź, Poland

ichkeria@interia.pl

Bibliografia

Adger-Adajew I., *Kamienie mówią. Dzieje i kultura Czeczenów*, tłum. K. Brodacka, Warszawa 2005.

Andrusiewicz A., *Iwan Groźny*, Warszawa 2006.

Bañbor J., Berny J., Kuziel D., *Konflikty na Kaukazie*, Łódź 1997.

Britton F., *Za plecami komunizmu*, tłum. F. Szary, Wrocław 1996.

- Ciesielski S., *Rosja–Czeczenia: powstanie Szamila*, [w:] *Studia z dziejów Europy Wschodniej*, t. 1, red. S. Ciesielski, Wrocław 2002.
- Evangelista M., *The Chechen Wars. Will Russia Go the Way of the Soviet Union?*, Waszyngton 2002.
- Gmaj K., *Wprowadzenie w zagadnienia migracji i integracji*, [w:] *Od migracji do integracji. Vademecum*, red. A. Chmielecka, Warszawa 2012.
- Grochmalski P., *Czeczenia. Rys prawdziwy*, Wrocław 1999.
- Grochmalski P., *Islam in Chechnya*, [w:] *Kłęska demokracji? Obszar byłego ZSRR*, red. P. Grochmalski, Toruń 2010.
- Grochmalski P., *Rosja i Czeczenia – stulecia nienawiści*, [w:] *Czeczenia–Rosja. Mity i rzeczywistość*, red. J. Brodowski, M. Smoleń, Kraków 2006.
- Historia nowożytna krajów Azji i Afryki od połowy XVII w. do ostatniego ćwierćwiecza XIX w.*, cz. 1, tłum. J. Borowicz, Warszawa 1980.
- Ibragimova Z., *Chechentskiy Narod v Rossijskoy Imperii: adaptatsionnyy period*, Moskwa 2006.
- Jaimoukha A., *The Chechens. A handbook*, Londyn–Nowy Jork 2005.
- Kopeček V., *Welcome to My Neighbour's Funeral: Pankisi Kists and International Tourism*, [w:] *In The Scale of Globalization. Think Globally, Act Locally, Change Individually in the 21st Century*, Ostrava 2011, http://conference.osu.eu/globalization/publ2011/157–165_Kopecek.pdf.
- Kościół, wyznania, kulty, sekty, nowe ruchy religijne*, red. Z. Drozdowicz, Z. Stachowski, Poznań 2002.
- Kuleba M., Forecki M. et al., *Niezłomna Czeczenia*, Kraków 1997.
- Kuleba M., *Imperium na kolanach. Wojna w Czeczenii 1994–1996*, Warszawa 1998.
- Kuleba M., *Szamil Basajew: Rycerski etos a powinność żołnierska*, Warszawa 2007.
- Matuszek E., *Narody Północnego Kaukazu: historia – kultura – konflikty (1985–1991)*, Toruń 2007.
- Miłosz G., Miłosz A., *Kaukaz*, Warszawa 1979.
- Obyczaje, języki, ludy świata. Encyklopedia PWN*, red. B. Kaczorowski, Warszawa 2007.
- Rawita-Gawroński F., *Kozaczyzna ukraińska w Rzeczypospolitej Polskiej do końca XVIII-go wieku. Zarys polityczno-historyczny*, Warszawa 1922, <https://archive.org/details/kozaczyznaukrainOOrawi>.

- Roshchin M., *Iz istorii islama v Chechne*, [w:] *Islam na Severnom Kavkaze*, red. I. Tekushev, K. Shevchenko, Praga 2011.
- Seely R., *Russo-Chechen conflict 1800–2000: A deadly embrace*, Portland 2001.
- Serczyk W., *Iwan IV Groźny*, Wrocław 1977.
- Strumiński B., *Czeczenia-Iczkeria i Czeczeńcy okiem językoznawcy: esej naukowo-polityczny*, Warszawa 2005.
- Szmyd Z., *Republika Czeczeńska w walce o niepodległość*, „Studia i Materiały CBW UW” 2000, nr 82.
- Tołstoj L., *Hadži-Murat i opowiadania wybrane*, tłum. C. Jastrzębiec-Kozłowski, Warszawa 1965.